

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.7>

МАШЕВСЬКА О.П., РАДЧЕНКО О.Ю., ФЕЦУК К.О.

**ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДІЯМИ РФ,
СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ**

**PRACTICAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED
BY THE ACTIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION TO BUSINESS ENTITIES
IN UKRAINE**

Досліджено основні практичні проблеми щодо стягнення завданих збитків російською федерацією, внаслідок воєнних дій, суб'єктам господарювання в Україні. Важливість тематики підтверджена сумою завданих збитків в цілому, неможливість реального відшкодування яких становитиме загрозу економіці держави в перспективі. Звернуто увагу на відсутність ґрунтовних досліджень стосовно відшкодування збитків юридичних особам та фізичним особам-підприємцям, які зазнали часткового руйнування чи взагалі знищені, або мають упущену вигоду (перебувають досі на території під окупацією). Наведені дослідження практикуючих фахівців у галузі права щодо окремих питань компенсації. Проаналізовано нормотворчі зміни на українському та міжнародних рівнях по виробленню реальних механізмів компенсації. Вказані законопроекти, які перебувають на розгляді в профільних комітетах Верховної Ради України, реалізація яких, у разі прийняття, можлива лише спільно за допомогою міжнародних механізмів. Наведені кроки країн-партнерів України, які прийняли або в процесі прийняття відповідного законодавства про арешт активів російської федерації та її громадян, який буде діяти до повної виплати країною-агресоркою реальної компенсації України. Акцентовано увагу на процесуальних проблемах, які виникають при розгляді судами справ в порядку господарського судочинства та відсутності єдиної судової практики, зокрема: визначення суб'єкта відповідача, належного порядку повідомлення учасників справи про процесуальні дії суду, процедури виконання рішення суду. Наведені результати тематичних заходів за участі суддів Верховного Суду, мета яких – напрацювати єдину судову практику при розгляді даної категорії справ, запропонувати дієві механізми захисту потерпілих внаслідок злочинних дій російської федерації, одним з них є звернення до Міжнародного кримінального суду. Наведена статистика справ, які перебувають у судовому провадженні українських судів. Вказані реальні способи повідомлення російської федерації про процесуальні дії господарського суду у справах про стягнення завданої шкоди, зокрема: залучення позивачем третьої країни для відправлення поштової кореспонденції. Зроблено висновок, що процедурні питання отримання компенсації суб'єктами господарювання потребують ви-

© МАШЕВСЬКА О.П. – доктор філософії права, старший викладач кафедри правознавства (Поліський національний університет), суддя-спікер (Господарський суд Житомирської області)

© РАДЧЕНКО О.Ю. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правознавства (Поліський національний університет), помічник судді (Господарський суд Житомирської області)

© ФЕЦУК К.О. – головний спеціаліст із забезпечення зв'язків з засобами масової інформації (Господарський суд Житомирської області)

рішення, шляхом напрацювання єдиних підходів судової практики, та паралельно, прийняття відповідних нормативних актів на українському та міжнародних рівнях, важливість яких обумовлена тим, що значна частка активів російської федерації перебуває на території іноземних держав, арешт яких слугуватиме реальним механізмом для відшкодування нанесеної шкоди.

Ключові слова: воєнні дії, збитки, рішення суду, компенсація, арешт активів.

The article examines the main practical issues related to the recovery of damages caused by the Russian Federation as a result of military actions to business entities in Ukraine. The importance of the topic is confirmed by the amount of damages in general, the impossibility of real compensation of which will pose a threat to the economy of the state in the future.

Attention is drawn to the lack of thorough research on compensation of losses to legal entities and individual entrepreneurs who have suffered partial destruction or have been destroyed at all, or have lost profits (are still in the territory under occupation). The research of legal practitioners on certain issues of compensation is presented.

The author analyzes the legislative changes at the Ukrainian and international levels to develop real compensation mechanisms. The draft laws that are being considered by the relevant committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, the implementation of which, if adopted, is possible only jointly through international mechanisms are identified.

The steps taken by Ukraine's partner countries that have adopted or are in the process of adopting relevant legislation on the seizure of assets of the Russian Federation and its citizens, which will be in effect until the aggressor country pays full compensation to Ukraine. Attention is focused on the procedural problems that arise when courts consider cases in commercial proceedings and the lack of a unified court practice, in particular: determination of the defendant, the proper procedure for notifying the parties to the case of the court's procedural actions, and the procedure for executing a court decision.

The author presents the results of thematic events with the participation of judges of the Supreme Court, which aim is to develop a unified judicial practice in considering this category of cases, to propose effective mechanisms for protecting victims of criminal acts of the Russian Federation, one of which is an appeal to the International Criminal Court.

The author provides statistics on cases that are in the judicial proceedings of Ukrainian courts. The author indicates the real ways of notifying the Russian Federation of the procedural actions of the economic court in cases of recovery of damages, in particular, by engaging a third country by the plaintiff to send postal correspondence. The author concludes that the procedural issues of obtaining compensation by business entities need to be resolved by developing common approaches to judicial practice and, in parallel, by adopting relevant regulations at the Ukrainian and international levels, the importance of which is due to the fact that a significant share of the Russian Federation's assets is located in foreign countries, and their seizure will serve as a real mechanism for compensation of the damage.

Key words: hostilities, damages, court decision, compensation, asset seizure.

Вступ. Внаслідок злочинних дій російської федерації (далі-рф), ракетних та артилерійських обстрілів, щодня все нові суб'єкти господарювання зазнають ушкоджень або взагалі знищуються. Безумовно, це руйнує економіку держави, де діяльність кожного підприємства, а особливо сьогодні, надважлива, адже – це сплата податків, робочі місця, виробництво потрібної продукції для воєнної сфери, населення, тощо.

В даній ситуації, постає питання для юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, яким чином стягнути компенсацію з рф. Зокрема, можливі два варіанти: звернення з цивільним позовом у рамках кримінального провадження або з позовом в порядку господарського судочинства.

Варто зауважити, що кількість позовів щодо відшкодування, поданих суб'єктами господарювання, до господарських судів суттєво зростає.

В науковому та практичному аспекті тематика статті малодосліджена.

Існують певні напрацювання практикуючих адвокатів, юристів, які стосуються можливих варіантів виконання рішень українських судів, завдяки арешту майна країни-агресора та

громадян рф на території іноземних країн. Також розглядається можливість створення спеціальних комісій, які акумулюватимуть кошти від реалізації даного майна.

Суддя Великої Палати Верховного Суду Олег Ткачук та суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Світлана Яковлева на тематичних заходах наголошували на проблемах розгляду судами України справ про стягнення завданих збитків з рф. На думку Олега Ткачука, самотужки українські суди не зможуть досягти відшкодування шкоди, завданої агресією рф проти України, тому потрібна допомога міжнародного співтовариства. Світлана Яковлева наголосила, що одним із варіантів для постраждалих є звернення до прокурора Міжнародного кримінального суду (далі-МКС) або ж подати цивільний позов у рамках кримінального провадження.

Крім того, в більшості випадків напрацювання практикуючих фахівців стосувалися компенсацій для фізичних осіб: фізичної та моральної шкоди, ушкодження або знищення майна. Дослідження проводили: Наталія Мисник, Олег Валендюк, Ольга Шаповалова, Наталія Гнатенко, Олександр Кузнецов, Анастасія Сербіна.

Проблематика стягнення збитків на користь суб'єктів господарювання залишається відкритою, наприклад, відсутній єдиний підхід в судовій практиці щодо суб'єкта-відповідача, тобто рф виступає в особі органів прокуратури, юстиції, президента або ж посольства рф в Україні.

Виникає ряд питань процесуального характеру, зокрема, яким способом здійснити належне повідомлення відповідача про відкриття провадження у справі, про подальші процесуальні дії суду.

Найголовніше питання з поміж усіх можливих – виконання рішення суду.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення основних питань щодо стягнення завданих рф збитків на користь суб'єктів господарювання, а саме проаналізувати: масштабність завданої шкоди економіці в цілому; напрацьовані нормотворчі кроки у виробленні реального механізму компенсації; дії країн-партнерів України щодо арешту активів рф; існуючу судову практику господарських судів по розгляду даної категорії справ. Запропонувати можливі варіанти вирішення окремих проблемних аспектів.

Результати дослідження. За перший рік повномасштабної війни, згідно з оцінками Світового Банку, Україні було завдано збитків на 411 млрд. доларів США (що більш, як удвічі перевищує ВВП України за 2021 рік, перед війною). Саме в таку суму Банк оцінив вартість реконструкції та відновлення, які мають забезпечити відбудову країни так, щоб вона постала сучасною, низьковуглецевою, стійкою до стихійних лих та кліматичних змін країною, яка відповідає політиці та стандартам Європейського Союзу, і в якій вирішуються проблеми вразливості країни. Однак війна триває вже більш, як півтора року, і російська агресія продовжує руйнувати українську інфраструктуру, нищити промисловість і підривати фінансову систему. Остаточну суму збитків можна буде поррахувати тільки по завершенню війни, проте вже зараз експерти прогнозують, що потенційно ця цифра здатна перетнути позначку в один трильйон. Людські втрати, які полягають у десятках тисяч вбитих та поранених військових та цивільних, об'єктивно оцінити неможливо. Західні країни-партнери надають колосальну підтримку Україні [1].

Так, станом на 31 липня 2023 року за оцінками Kiel Institute for the World Economy гуманітарна, фінансова і військова допомога від європейських інституцій склала 84.8 млрд євро, від США – 69.5 млрд євро, від Німеччини – 20.9 млрд євро, Сполученого Королівства – 13.8 млрд євро. Усі ці кошти – це гроші, які демократичні країни виділяють із власних бюджетів, тобто – за рахунок своїх громадян-платників податків. Таким чином, витрати на відшкодування шкоди, завданої Україні рф, оплачуються за рахунок країн-партнерів та їхніх громадян. Водночас, рф залишається однією з найбагатших держав, а до повномасштабного вторгнення її економіка відносилась до найпотужніших у світі. Після запровадження безпрецедентних санкцій, на рахунках у західних фінансових установах перебувають заморожені від початку повномасштабного вторгнення російські активи, які при цьому продовжують генерувати доходи [1].

Кожна область України понесла руйнування. Наприклад, певні прикордонні території Житомирської області перебували в окупації майже 40 діб. Інша частина області – зазнає обстріли з артилерії та повітря. В результаті, загибель мирних жителів, знищення житлового фонду, об'єктів соціальної інфраструктури, підприємств.

За своїм статусом Житомирська область є аграрно-індустріальним регіоном. Тому руйнування або знищення сільськогосподарських підприємств – це підрив економіки області та продовольчої безпеки країни.

З огляду на те, що Україна – це держава з величезним аграрним потенціалом, тому втрата таких підприємств, відсутність чіткого механізму відшкодування збитків за знищене

майно, упущену вигоду (на окупаційних територіях) тощо, має неабиякий негативний вплив в перспективі.

У зв'язку з цим у нормотворчій площині, як в українському, так і на міжнародному рівні, зроблені перші кроки для вирішення даної проблематики.

Разом з тим, резюмуємо, що більшість з них, станом на 2023 рік, мають статус «проект»:

– законопроект №7385 від 17 травня 2022 року «Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації»;

– законопроект №7520 від 05 липня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення розгляду окремих категорій судових справ у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації» та два альтернативні до нього законопроекти:

– № 7520-1 від 18 липня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо судового розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України»;

– № 7520-2 від 19 липня 2022 року «Про обмеження імунітету іноземних держав та їх посадових і службових осіб від пред'явлення позовів та стягнення шкоди завданої на території України смертю або ушкодженням здоров'я, а також шкоди, завданої майну внаслідок збройної агресії, тимчасової окупації території України, інших дій чи бездіяльності».

Переконані, що для виконання судового рішення щодо стягнення потребується окрема дієва процедура. При цьому, розуміємо, що рф не виконуватиме судових рішень. Примусове виконання станом на сьогодні не закладено, майновий імунітет рф гарантований міжнародним правом та не може бути звужений національним правом однієї країни (Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність 2004 року). Саме тому санкційне майно по всьому світу арештовується, проте не реалізовується та не передається Україні. Для цього потрібні саме міжнародні механізми, а не національний закон [2].

Варто також додати, що в контексті впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії рф, Україною та іншими країнами зроблено ряд кроків.

Так, 18 травня 2022 року Президент України підписав указ про створення робочої групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування, а 20 травня 2022 року запропонував державам-партнерам на підставі багатостороннього договору створити таку комісію, яка зможе розглядати позови фізичних та юридичних осіб.

При цьому, 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію щодо забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією рф проти України. Документ підтримали 94 країни, проти виступили – 4, а 73 країни утрималися.

Таким чином, прийняття нормативних актів для ефективного результату має бути в комплексі, без підтримки міжнародної спільноти, дій конкретних країн-партнерів України, реальне стягнення збитків з рф неможливе апіорі.

Результати проведених наукових досліджень демонструють, що є значний прогрес Бельгії, США, Канади, Великої Британії щодо конфіскації російських активів.

Більшість заморожених за кордоном російських активів знаходиться в країнах «Великої сімки» – приблизно 280 млрд доларів. У жовтні міністри G7 зобов'язалися тримати російські активи замороженими, поки рф не компенсує Україні збитки в результаті війни. Країни G7 також заявили, що вивчатимуть усі можливі шляхи надання допомоги Україні відповідно до правових систем та міжнародного права, у тому числі з використанням заморожених суверенних активів рф [3].

Аналізуючи перспективу даної ситуації, вважаємо, що для конфіскації російських активів і переказу грошей в Україну необхідна юридична підстава (судове або арбітражне рішення, яке набрало законної сили).

Разом з тим, міжнародної арбітражної комісії досі не було створено, а рішення національних судів про вилучення майна країни-агресора пов'язані з правовими складнощами. І кроки, які зробила Україна щодо ініціювання виключення рф з Ради безпеки ООН і ухвалення резолюції щодо репарацій не є вирішальними.

Сьогодні на судову систему України покладається обов'язок не тільки призначити покарання особам, визнаним винуватими у воєнних злочинах, а й відновити порушені майнові права громадян, юридичних осіб і держави, відшкодувати моральну та матеріальну шкоду, завдану воєнними діями [4].

З метою вирішення вказаної проблеми, варто створити належні умови для реалізації правових механізмів відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями третіх осіб.

У постраждалих від воєнних злочинів є два шляхи для відшкодування шкоди: перший – звернення до прокурора МКС, який діє на території України; другий – заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів [4].

Підставою для відшкодування шкоди, заподіяної війною, є реєстрація факту вчинення воєнних злочинів. Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину і подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні – все це дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування. Для відшкодування шкоди постраждалому насамперед необхідно подати заяву про вчинення кримінального правопорушення та про залучення до кримінального провадження як потерпілого з доказами завдання майнової шкоди, а після повідомлення особам про підозру – заявити цивільний позов у кримінальному провадженні [4].

Так, кожен вирок, ухвалений національними судами в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, кожне судове рішення в цивільних справах щодо відшкодування шкоди постраждалим від війни можуть бути доказами для МКС та міжнародних трибуналів (у разі їх створення) на підтвердження вини вищих посадових осіб рф у вчиненні воєнних злочинів [4].

Станом на 30 січня 2023 року, українські суди першої інстанції винесли щонайменше 8 рішень щодо відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф. Найбільший позов сягав 154 млн грн. Загалом країні-агресору присудили відшкодувати українцям збитків на суму понад 173 млн грн [5].

Станом на початок 2023 року на розгляді національних судів перебувало 209 справ щодо відшкодування рф майнової та моральної шкоди українцям та українським компаніям. В більшості, до суду звертаються громадяни, що втратили своє майно внаслідок збройної агресії рф. Таких справ у судах більшість – 154, 7 з них вже у стадії апеляційного розгляду [5].

Лише 55 справ щодо відшкодування шкоди державою-агресором подані бізнесом. Натомість, за даними дослідження експертів проєкту «Росія заплатить» KSE Institute, за підсумками 2022 року щонайменше 109 великих та середніх підприємств зазнали прямих збитків внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Шкода попередньо оцінюється у \$13 млрд [5].

Юридичній особі можливість звернутись до суду із позовом про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, гарантується законом.

Реалізація юридичними особами права на відшкодування завданої війною шкоди може відбуватись шляхом пред'явлення позову до таких відповідачів: шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (ч. 2 ст. 1166 ЦК України); шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів (ч. 1 ст. 1173 ЦК України).

В цьому контексті мова іде також про обов'язок компенсувати збитки від правопорушень, пов'язаних з протиправними діями у період воєнного стану, а також збитки від кримінального правопорушення, у тому числі коли відшкодування збитків не може бути забезпечено з інших джерел. Водночас, судова практика, пов'язана з відшкодуванням шкоди від збройної агресії рф в Криму та Донецькій і Луганській областях, є негативною. Оскільки шкода майну підприємств завдається незаконними діями громадян рф, такі особи фізично навряд чи постануть перед українським судом і, тим більше, не виконають рішення суду [6].

Зокрема, до Господарського суду Житомирської області було подано, станом на листопад 2023 року, 5 позовів про стягнення збитків з країни-агресора, сума яких варіюється в межах від 70 тис. грн до 700 млн грн.

Господарський суд Житомирської області ухвалами відкрив провадження у відповідних справах, здійснив повідомлення відповідача про процесуальні дії, шляхом публікування повідомлень на офіційному сайті суду. На прикладі однієї зі справ (пошкодження зерносховищ, у яких зберігалися сільськогосподарські культури), які перебувають у провадженні Господарського суду Житомирської області, звертаємо увагу, що розмір завданої шкоди злочинними діями рф визначав судовий експерт згідно з Методичними рекомендаціями розміру заподіяної матеріальної шкоди [5].

Для розрахунку та доказування прямих матеріальних збитків, які є втратами активів в результаті бойових дій потрібно забезпечити зберігання певного переліку інформації, а саме:

– документів, що посвідчують право власності на майно підприємства, або право користування державним майном або майном інших підприємств, а також документи що підтверджують

вартість та технічні характеристики такого майна, незалежно від того, чи були такі об'єкти пошкоджені внаслідок військової агресії, фінансової звітності, облікових реєстрів, інвентарних карток тощо. Така інформація може зберігатися як в електронному, так і в документальному (паперовому) вигляді;

– необхідно забезпечити документальні підтвердження/фіксації завданих збройною агресією збитків (шкоди). Такі документальні підтвердження мають містити інформацію про дату, максимально точний час вказаних дій; місце, максимально точну адресу; обставини таких дій із ідентифікацією (за можливості) військовослужбовців/підрозділів/частин збройних сил рф; військової техніки/зброї, яка була використана, тощо. Такий опис обставин повинен бути підготовлений у письмовому вигляді за підписом працівника підприємства, який був безпосереднім свідком таких обставин або іншого свідка з зазначенням його паспортних даних; та містити опис та оцінку майна що зазнало пошкоджень та/або руйнувань; фото/відео на підтвердження відповідних обставин;

– після закінчення бойових дій, проведення всіх необхідних заходів з метою можливості безпечного знаходження на об'єкті, здійснення його обстеження, складання відповідних документів, обов'язковим є проведення інвентаризації, відповідно до вимог визначених діючим законодавством. Окремо слід сказати про особливості документальної фіксації збитків, упущеної вигоди, тому що вони специфічні як для кожної галузі, так і для кожного окремого підприємства. Отримати та зберегти необхідну інформацію складніше, тому що вона міститься у самих різноманітних джерелах, як, наприклад, в кошторисах витрат на виробництво, в статистичній звітності підприємства, у бухгалтерських реєстрах обліку тощо [7].

Важливо, щоб така практика та методичні розробки забезпечували не лише фіксацію/документування розрахунку прямих збитків, завданих кожному підприємству внаслідок агресії рф, але також компенсацію всієї завданої шкоди, в тому числі додаткових витрат, упущеної вигоди та зменшення вартості інвестицій.

При розгляді зазначеної категорії справ судами було з'ясовано, що за так званим законодавством рф, державним органом, який представляє інтереси країни-агресора в іноземних судах є, зокрема, генеральна прокуратура російської федерації, тому доцільно використовувати наступне формулювання найменування відповідача: російська федерація ((Russian Federation код ISO ru/rus 643) в особі міністерства юстиції російської федерації та генеральної прокуратури російської федерації) [5].

Для дотримання процесуального законодавства, зокрема щодо належного повідомлення відповідача практикується надсилання позову з усіма додатками через Грузію до генеральної прокуратури російської федерації з перекладом з української на грузинську та англійську мови [5].

Відповідно до прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «у випадках, коли застосування правила державного імунітету від юрисдикції обмежує здійснення права на доступ до суду, суд має встановити, чи обставини справи виправдовують таке обмеження» (Sabeh El Leil v. France (скарга № 34869/05), рішення від 29 червня 2011 року, § 51; Oleynikov v. Russia (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 59) [8].

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ обмеження права на справедливий суд, зокрема, шляхом застосування судового імунітету держави, є таким, що відповідає пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі-Конвенція 1950 року) лише у разі, якщо таке обмеження: 1) переслідує законну мету, 2) є пропорційне меті, яка переслідується, та 3) не порушує самої сутності права на доступ до суду (Ashingdane v the United Kingdom (скарга № 8225/78), рішення від 28 травня 1985 року, § 57; Oleynikov v. Russia (скарга № 36703/04) та ін. [8].

рф порушує норми міжнародного права, оскільки вчиняє збройну агресію проти України, тому на неї не поширюється судовий імунітет, вона не може посылатись на імунітет від судового переслідування в Україні.

Крім того, в своїй правовій позиції у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.05.2022 у справі № 760/17232/20-ц, суд вказав, що застосування судового імунітету російської федерації (зокрема, частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право») у даній справі не буде узгоджуватися із обов'язком України, як держави, і суду зокрема, забезпечити реалізацію права позивача на справедливий суд. З огляду на відсутність інших ефективних засобів судового захисту порушеного права позивача, застосування судового імунітету рф буде порушенням самої сутності права на справедливий суд. Також, зважаючи на військову агресію рф, якою порушується державний суверенітет України, застосування судового імунітету рф буде непропорційним до своєї мети [8].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що звернення з позовами про стягнення збитків з РФ внаслідок збройної агресії, для суб'єктів господарювання є фактично єдиною правовою можливістю відновити порушене право та відшкодувати збитки, що були понесені внаслідок збройної агресії.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що універсального механізму відшкодування шкоди суб'єктам господарювання наразі не існує, проте пошук механізму відшкодування збитків для підприємців має відбуватись за системним підходом зі створенням державою максимально прозорих механізмів сприяння суб'єктам господарювання в реалізації їх права на захист.

Однак, для врегулювання вказаної проблеми необхідно розглянути запропоновані законодавчі зміни та вдосконалити діючі нормативні акти, які дозволять судам розглядати такі категорії спорів у розумні строки з метою забезпечення дотримання процесуального законодавства та подальшого виконання таких рішень.

Список використаних джерел:

1. Використання заморожених російських активів як інструмент примусових репарацій для відшкодування шкоди, завданої агресією росії – Інститут законодавчих ідей. URL: <https://izi.institute/research/12383/> (дата звернення: 27.11.2023).

2. Законопроекти щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії російської федерації: аналіз положень та доцільність прийняття – Jurfem. URL: <https://jurfem.com.ua/zakonoprojekty-vidshkoduvu> (дата звернення: 27.11.2023).

3. Конфіскація російських активів на користь України: у яких країнах є прогрес. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/10/31/infografika/finansy/konfiskacziya-rosijskux-aktyviv-koryst-ukrayiny-yakux-krayinax-ye-prohres> (дата звернення: 27.11.2023).

4. Redirecting. URL: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua> (date of access: 23. 10.2023).

5. Машевська О., Радченко О., Фещук К. Стягнення завданих російською федерацією збитків українському бізнесу за рішеннями господарських судів України: можливі механізми. *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Current Issues and Prospects for the Development of Scientific Research»*. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2023.030>.

6. Pravo-Justice. URL: <https://pravojustice.eu/storage/app/media/Report%20PJ%20Template.pdf> (дата звернення: 28.11.2023).

7. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії російської федерації, м. Харків, 22 черв. 2022 р. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf (дата звернення: 28.11.2023).

8. Подолання судового імунітету росії в національних судах: аналіз практики – Юридичні новини України. *Dominanta*. URL: <https://dominanta-law.com/podolannya-sudovoho-imunitetu-rosiyi-v-natsionalnykh-sudakh-analiz-praktyky> (дата звернення: 28.11.2023).